

4 листопада 1990 р. у газеті "Тернопіль вечірній" були опубліковані умови конкурсу на новий герб Тернополя, який, на думку організаторів, "повинен поєднувати в собі як традиційне геральдичне вирішення, так і особливість, характер і самобутність міста"²⁵.

Робота компетентного журі виявилася без перебільшення титанічною. Як щиро визнав його учасник мистецтвознавств І. Дуда, "до збереження "Леліви" та її поєднання із зображенням старого замку ми прийшли не вірою: то була важка дорога, довжиною більше року. На жаль, ні один із запропонованих проєктів герба не підходив для практичного втілення. Ми відмовилися від квітки терена як такої, що не має історичного підтвердження, від фенікса і орла, чотирьох веж і фортечної стіни"²⁶.

Тому робоча комісія не мала іншого вибору, як матеріалізувати в емблемі реально існуючі символи міста шляхом оптимального поєднання герба "Леліви" і стилізованого зображення старого замку (як наріжного каменя, навколо якого зводилося місто), що і здійснив тернопільський художник – графік Михайло Хариневич. Він же створив і оригінальне обрамлення щита.

У кольоровому зображенні герб міста, який розміщувався на чотирикутному щиті французької форми, має такий вигляд: "Щит блакитний, замок – білий, зірка і півмісяць "Леліви" – золоті. Обрамлення щита і конструктивні деталі замку (дах, вікна) показуються також золотими кольорами"²⁷. Зірка над півмісяцем символізує (як і раніше) перемогу християнства над мусульманством. Саме ця деталь герба викликала найбільше суперечок, проте за результатами голосування залишилася.

²⁵ Білінський П. Місто Тернополь і его околиця // III Rocznik kółka naukowego za 1895. – Ternopol, 1896. – S. 70.

²⁶ Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska. – Т. II. – S. 753.

²⁷ Słownik geograficzny. – Т. XII. – S. 188.

²⁸ Gumowski M. Herby miast polskich. – Warszawa, 1960. – S. 20–21.

²⁹ Polska jej dzieje i kultura. – Kraków, 1927. – Т. II. – S. 114, 402, 412.

³⁰ I Rocznik kółka naukowego tamopolskiego za 1892. – Ternopol, 1893. – S. 17.

³¹ Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska. – Т. II. – S. 753.

³² Вердум Ульріх фон. Щоденник подорожі // Жовтень. – 1983. – № 10. – С. 95–96.

³³ Там само. – С. 28.

³⁴ Słownik geograficzny. – Т. XII. – S. 190.

³⁵ Ісаевич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – С. 217.

³⁶ Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область. – С. 69.

³⁷ Білінський П. Місто Тернополь і его околиця. – С. 108.

³⁸ Słownik geograficzny. – Т. XII. – S. 190.

³⁹ Chomiczki A. Herby miast i ziem polskich. – S. 83.

⁴⁰ Słownik geograficzny. – Т. XII. – S. 190.

⁴¹ I Rocznik kółka naukowego tamopolskiego za 1892. – Ternopol, 1893. – S. 43.

⁴² Історія Польщі. – М., 1954. – Т. 1. – С. 274.

⁴³ Słownik geograficzny. – Т. XII. – S. 191.

⁴⁴ Білінський П. Місто Тернополь і его околиця. – С. 92.

⁴⁵ Там само. – С. 118.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само. – С. 120.

⁴⁸ Województwo Tamopolskie. – Ternopol, 1931. – S. 451.

⁴⁹ Тернопіль вечірній. – 1990. – 4 листоп.

⁵⁰ Там само. – 1992. – 15 квіт.

⁵¹ Західна Україна. – 1995. – № 22.

Ярина Кочеркевич

ПОБУТ ЛЬВІВ'ЯН XVII ст. (джерелознавчий аналіз заповітів)

Вивчаючи і аналізуючи глобальні історичні події, життя і діяльність великих особистостей, ми часто не звертаємо уваги на життя тих, які не мали високих державних посад, казкових мастків і визначних досягнень. Ми оминаємо увагою дослідження суспільства, яке у своїй сукупності творили ті ж звичайні люди. А не враховуючи деякі суспільні особливості важко пояснити причини тих чи інших історичних подій.

Серед великої кількості джерел одними з найцікавіших є заповіти. Саме ця група документів містить цікаві і важливі відомості про повсякденне життя, а також відображає певні особливості світогляду, і відповідно, специфіку свого часу. Але цим інформація, яку можна отримати із заповітів не обмежується. Наприклад, на основі заповітів вивчати родинні та сімейні відносини, а також традиції та звичаї, які були поширені в цей час і мали вплив на людину та її сім'ю. У документах цього типу відображається оточення міщан, атмосфера, яка панувала у їх середовищі.

Проте, не зважаючи на велику кількість цікавих відомостей, заповіти широко не досліджувались. І майже не залучались до вивчення життя міських родів, та й міщан загалом, хоча й були деякі праці, де використовувались джерела такого типу.

Вивченням заповітів займався польський історик XIX ст. Владислав Лозинський. У своїй книзі "Львівський патриціат і міщанство у XVI – XVII століттях" автор описує життя відомих львівських патриціанських родин, їх історію і діяльність. При дослідженні В. Лозинський використовував значну кількість джерел у тому числі і заповіти відомих міщан. Зокрема з їх допомогою висвітлено матеріальний рівень родин та їх членів. Загалом у своїй книзі автор намагається дослідити і показати середовище львівських міщан, передати атмосферу Львова, специфіку світогляду його мешканців (баюючись на заповітах.) Але у праці добре висвітлено лише життя католицьких родин, відомості про впливові руські та вірменські роди є фрагментарними і уривчастими.

III. Джерелознавчі галузі знань

тими. Але це фактично єдина праця про міщанські родини Львова, про життя у місті, його особливу львівську атмосферу кінця XVI – XVII ст.

Ще один польський історик Йозеф Скучек автор книги "Львівські бібліотеки інвентарі епохи ренесансу" досліджує, які книги були популярними у Львові в цей час, праці яких авторів користувались попиту і який вплив це мало на культуру міста. Для вивчення книжкових збірок міщан він використовував посмертні інвентарі з описом майна, а також заповіти, у яких перелічувалися книги.

Також вивченням заповітів займався відомий український історик Ярослав Дашкевич. Спільно з Е. Триярським опублікував заповіт вірменського купця Каспера Задіковича-Рабічки (від 9.09.1617 р.), подавши текст документа в оригіналі, сучасному йому польському перекладі та перекладі на російську мову. Польський переклад цього заповіту був здійснений при внесенні його до книги львівського вірменсько-польського суду, тоді коли розглядався судовий спір Симеона Каспаровича-Рабічки з кредиторами його покійного батька. Цей заповіт розглядається як цікавий об'єкт для дослідження і вивчення не лише з лінгвістичної, а й з історико-юридичної та історико-культурної точок зору.

Польський історик Станіслав Гжибовський у своїй статті про єврейські епітафії стверджує, що порівнюючи заповіти поляків і євреїв, можна отримати цікаві відомості про ментальні особливості кожного з народів, порівняти стиль життя їх окремих представників, а також відмінності християнського світогляду і світогляду визнавців релігії. Вказує, що не зважаючи на усталеність правових норм складення заповітів, між християнськими і єврейськими документами існує різниця, перш за все у світосприйнятті й ставленні до життя.

Та не зважаючи на те, що заповіти є важливим джерелом для вивчення життя людей ця група документів ще малодосліджена. Окрім того, ці джерела фактично не використовуються дослідниками. Тому завдання даної статті є показати у яких аспектах можна вивчати заповіт і наскільки цінною є отримана з нього інформація для дослідження життя людей минулих століть.

Приватно-правовими актами регулювалися взаємовідносини між людьми. Вони охоплювали різні сторони життя, тому за сферою регулювання поділяються на кілька видів. Одним із них є духовні документи або заповіти. Це такі правові акти, які виражають останню волю людини, як правило, щодо розподілу майна між близькими родичами.

Заповіти – це невичерпне джерело про повсякденне людське життя. Вивчаючи його з різних точок зору і розглядаючи у різних аспектах, можна отримати відомості щодо побуту, економічного стану, складу сім'ї та інші цінні й цікаві факти. Аналізуючи текст даних документів, його особливості можна скласти уявлення про світогляд тогочасних людей, їх ставлення до життя та смерті, фактори, які мали значний вплив на їх повсяк-

денне існування, а відповідно – світосприйняття. Не рідко заповіт ставав важливим доказом, який впливав на хід судових процесів та суперечок між спадкоємцями, а також справ, які торкалися поділу майна, підтвердження прав на маєтки, сплати боргів тощо.

Як правило, заповіт починався з духовниці, в якій автор заповіту вказував, де він хоче знайти останній спочинок, скільки грошей виділити на похорон, на службу Богу за упокій душі, а також на різноманітні пожертви на храм, убогим, хворим та калікам. Іван Курілович, львівський передміщанин, заповідає, щоб його поховали скромно і за православними канонами. Ще один львівський міщанин Павло Хвасткевич, палтурник, заповідав поховати себе в костелі Божого Тіла ордену домініканців.

Іноколи заповіт за своїм стилем значно відрізнявся від принципів життя того, хто складав його. А пожертви на храм та убогих були продиктовані швидше страхом перед Божим судом, смертю та вічними муками. Втрата блаженного життя вважалася найгіршою карою людини за її гріхи. І забуваючи про нього у повсякденному існуванні, вони намагалися наблизитись до нього хоча б перед лицем смерті.

Бажаючи відкупити свою душу від пекельного вогню, міщани фондували на храми та монастирі значні суми. Це робило фундації важливим джерелом церковних і монастирських прибутків. Саме за заповітами можна прослідкувати, які суми отримувала церква і як вони впливали на її фінансовий стан. Так, Агнеска Коженювська відписує отцям кармелітам 1000 злотих, а до братства Найсвятішого таїнства – 500 злотих. Для утримання каплиці Огрійової – 1000 злотих, у цій же каплиці заповідає себе поховати. Ще одна львів'янка Регіна Хомескова жертвує на костел Всіх Святих поєс. Не забуває також і про похорон, на який із своїх статків також виділяє певну суму. Іван Курілович заповідає Богоявленській церкві, в якій хоче бути похованим, срібну лампаду. Павло Хвасткевич веде, щоб його поховали в костелі Божого Тіла, а визначену ним частину із майна дружина повинна віддати до цього ж костелу на службу Богу за упокій його душі. Усі свої багатства він заповідає дружині. Але, коли вона буде чути близькою до смерті, то повинна поділити їх на дві частини. Одну віддати до віятаря Найсвятішої Панны в отців домініканців, а другу – до святого Лазаря на утримання калік та вбогих.

У стилі складення духовниці помітні деякі особливості світогляду людей того часу, глибока релігійність, велике значення церкви і релігії у їх житті. Можливо, одним з проявів було сприйняття всього земного і тілесного, як швидкоплинного і тлінного. Так пише у своєму заповіті Павло Хвасткевич про душу, заповідаючи тіло землі, з якої воно було створене.

Після духовниці йдеться про розподіл майна серед дітей та близьких родичів (якщо вони були). Тут вказано хто, скільки і що отримав, а тим, хто ще не отримав своєї частки, вона виділяється з майна помираючого. І

поза сухими даними про матеріальний рівень сім'ї, інколи, отримуємо цікаві відомості про життя родини, про стосунки між членами, про їх побут і повсякденне життя. А також про те, як впливали ведикі історичні події на життя звичайних людей, на їх дово.

За переліком майна можна визначити рівень побуту та добробуту міщан. Так Іван Куріїлович детально перераховує, скільки він витратив на утримання своїх дітей. З його ж заповіту дізнаємося, що у нього їх було шестеро. Проте найбільших клопотів і витрат завдала старша дочка Барбара. Для неї було споряджено багате віно. Для влаштування побуту у новому домі у власність Барбари були передані два великих обруси, рушники, п'ять комплектів постелі, дві перини, три подушки. З меблів Барбара отримала скриню і мальоване ліжко, а для своєї челяді коц, а також все домашнє та господарське начиння. Окрім вищезгаданих речей, дочці було додано кошти готівкою. Окрім цього, Барбара ще взяла шапку з соболіними хвостиками, яка коштувала 12 злотих і срібний поясок у своєї молодшої сестри. Ось такі речі отримала старша донька з батьківського дому.

На утримання синів також довелось витратити значні кошти. За сина Яна борги сплачувалися батьківськими коштами, а також внесок при вступі до цеху кушнірів. Загалом сума видатку становила 100 злотих.

За другого сина, Дмитра, при зарахуванні до цеху довелось заплатити 30 злотих. Йому було куплено делю, доломан та інші речі, а також за сина виплачено всі борги, отже в сумі дані видатки становили 295 злотих.

У тексті тестаменту, також, згадується друга дочка на ім'я Марфа, одружена з пекарем Білмачеком. Останній мав судовий процес з автором заповіту. Проте, на час його написання суперечка була вирішена.

Отже даний заповіт є не лише переліком майна львівського міщанина Івана Куріїловича. Це маленька хроніка життя однієї сім'ї, де коротко і дещо фрагментарно автор розповів про долю своїх дітей і дружини, про свої повсякденні клопоти, турботи і переживання. Це опис живою мовою про побут людей цієї епохи, який, хоча і приблизно, але передає атмосферу того часу.

Заповіт Павла Хвасткевича є також важливим джерелом до вивчення соціально-побутових відносин. Опіраючись на текст даного заповіту, можна припустити, що Павло Хвасткевич і його дружина Регіна Лобошанка були бездітні. Майно, яке залишає своїй жінці у спадок, він велить розділити на дві частини.

Не забуває Хвасткевич і про друзів, яким заповідає частку свого майна. Також просить дружину виконати його останню волю.

Чітко і детально розподіляє своє майно Регіна Хомеєкова. Визначає, що і скільки кому взяти, які кошти виділити на церкву і на похорони. Свому чоловікові заповідає 100 злотих, до того ще додає 4 подушки з пошивками і 2 простирадла. Своїй племінниці, також Регіні, віддає турецьку катанку, два кабати, фалендишєву сукню, такий же ж катан. Окрім того, від своєї тітки

Регіна отримала у спадок ще й скриню, і повний набір постелі. Свому рідному братові Регіна Хомеєкова у заповіті не відписує ніякого майна, бо він вже взяв з майна сестри все те, що йому належало.

Покидаючи цей світ, Хомеєкова признає своїми опікунами лікаря Якуба і Катерину Вольфович. А також залишає за собою право змінити заповіт.

Життя тоді було бурхливе і сповнене небезпек, тому заповіт, іноді, писався перед самою смертю. Кожна людина намагалась передати своє майно у руки тих людей, які його не розтратять, а використають його доцільно і на благо собі та іншим. І кожен спадкодавець прагнув справедливо розділити майно поміж спадкоємцями. Тому досить часто людина, склавши заповіт, жила ще багато років. А за цей час змінювалися і обставини і ставлення до оточуючих її людей. Отже право змінювати зміст заповіту було необхідне, продиктоване самим життям.

Право змінювати заповіт могло застосовуватись декілька разів впродовж життя. Наприклад, відомий львівський міщанин Павло Кампан змінював зміст свого заповіту тричі. Зберігся лише третій, який доповнює два попередніх і датується 1600 р. Його син Мартин Кампан, не менш відомий у Львові, створював свій тестамент два рази. Перший раз, тоді коли у місті була пошесть у 1623 р., і другий раз вже перед самою смертю. Але зберігся текст лише другого заповіту.

Отже заповіт міг змінюватися кілька разів впродовж життя, відображаючи зміни обставин буття, ставлення до світу та оточуючих.

Загалом заповіт є цінним джерелом, насамперед для вивчення побуту міщан, умов їх життя. За описом майна, який є у заповітах, хоча і приблизно, можна реконструювати і уявити, як облаштовувались приміщення всередині, які меблі використовувались, який одяг носили міщани. Заповіти подають цікаву інформацію щодо того, які тканини користувалися попитом і які були найбільш вживаними, а також інші цікаві риси, звичай, уподобання людей того часу.

З допомогою заповітів ми маємо змогу заглянути у повсякденне, "живе" буття людей, які вже давно відійшли. Власне вони творили тогочасне суспільство, його структуру, його життя, культуру і специфіку, та й зрештою обличчя епохи.

Вивчення повсякденного життя міщан, специфіки їх середовища на основі заповітів потребує подальшого вдосконалення та розвитку. Це широке поле для досліджень, до того ж з великою джерельною базою. На жаль, у нашій історичній науці ця тема оминалась і не досліджувалась, або обмежувалась лише вивченням економічних сторін.

Але не забуваймо, що за визначеними шаблонами та сухим переліком майна криється яскраве та багатогранне життя міщан, та особлива атмосфера, яка панувала в місті. І що суспільство творили живі люди, а не сіра аморфна маса. А кожна людина, як особистість, має свій світогляд і свій світ.

¹ Дашкевич Я.; Триярский Е. Армяно-кыпчацкое завещание из Львова 1617 г. и современный ему перевод // *Rocznik Orientalistyczny*. – 1974. – Том XXXVI, Zeszyt 2. – S. 125.

² Grzybowski S. Epitafia żydowskie w Polsce doby sarmatyzmu. Studium porównawcze // *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*. – Pżemyśl, 1991. – S. 54.

³ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, стр. 341, арк. 34.

Еліта Єрмолаєва

ІСТОРИОГРАФІЯ XIX – ПОЧАТКУ XX ст. ЩОДО ОСВОЄННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРИАЗОВ'Я НІМЕЦЬКИМИ ПЕРЕСЕЛЕНЦЯМИ

Проблема заселення Українського Приазов'я на сьогодні розроблена недостатньо. Це передусім стосується питання іноземної, особливо, німецької колонізації регіону у XVIII – XIX ст.

Разом з тим за часи існування української незалежної держави почали розроблятися питання національної політики щодо різних етносів України, з'явилися наукові розробки щодо етнонаціональних та етнополітичних проблем населення України і, зокрема, Приазов'я. Ці проблеми висвітлювалися на міжнародних науково-практичних конференціях, семінарах та зайняли гідне місце у діяльності науково-дослідних інститутів, які активізували дослідницьку роботу регіонів, що сприяло появі нових досліджень, тематика яких стосувалася міжетнічних взаємин, зокрема з німецькими поселенцями, які понад два ст. тому з'явилися в Україні.

На жаль, доводиться констатувати, що сучасна українська історіографія дотепер не має комплексного аналізу праць, що стосуються питань німецької колонізації Українського Приазов'я. Тому мета даного дослідження полягає в історіографічному огляді літератури з питань виникнення, економічного, соціального та культурного розвитку німецьких колоній Українського Приазов'я.

Окремі дослідження німецьких колоній Росії почали з'являтися з кінця XVIII ст., тобто від розгортання іноземної колонізації, що розпочалася згідно з політикою царського уряду Російської імперії.

Так, Г. Г. Писаревський, в передмові до своєї праці “З історії іноземної колонізації Росії у XVIII ст.”¹ зробив огляд тогочасних досліджень і зазначив, що вже в 1771 р. з'явилася перша публікація І. Лепехіна, а пізніше, подорожні нотатки С. Г. Гмеліна, П. С. Палласа, Й. Г. Георгі, присвячені німецьким колоніям Поволжжя.

Дослідження німецьких колоній, заснованих в Новоросійському краї у кінці XVIII – першій половині XIX ст. розпочалися з середини XIX ст. Інтерес до німецьких господарств зумовлювався їх прогресивним економічним і суспільно-політичним розвитком, якого вони досягли на ново заснованих землях, незважаючи на труднощі, які спіткали їх на початку заселення. Це привернуло увагу не тільки дослідників, а й службовців, які в процесі наукової чи службової діяльності мали змогу детальніше ознайомитися із внутрішнім станом та організацією німецьких колоністських поселень. Отже, у XIX – на початку XX ст. з'явилася низка дослід-

жень, присвячених проблемам німецької колонізації, серед яких було багато створено саме службовцями різних державних установ та відомств Російської імперії.

Одним з перших почав ґрунтовні дослідження Новоросійського краю та його мешканців А. О. Скальковський.

Слід окремо зупинитися на його діяльності, оскільки, вона є певним прикладом вищезазначеної тези, що початкові дослідження історії німецьких колоністів створювалися на основі матеріалів місцевих архівів, та документах тих установ в яких працював службовець А. О. Скальковський, перебуваючи на службі при канцелярії Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора М. С. Воронцова в Одеському статистичному відділенні, зумів поєднати свої службові обов'язки Голови Статистичного комітету Новоросійської губернії з науковою діяльністю, побудувавши свою кар'єру, за визначенням С. Я. Борового, по “ученій часті”². Тому, завдяки дослідницькій, науковій та публіцистичній діяльності з відкриття, збереження та публікації великої кількості документів з історії, географії, етнографії, економіки, суспільно-політичного та культурного розвитку Новоросійського краю він став відомим як історик, етнограф, статистик, дійсний член багатьох наукових товариств, член-кореспондент Санкт-Петербурзької Академії наук.

Серед його історичних праць мають велике значення роботи: “Хронологическое обозрение истории Новоросийского края. 1730–1823 гг.”³ та “Опыт статистического описания Новоросийского края” (особливо, його перша частина) в одному з розділів якої, вчнем зроблена спроба з'ясувати питання заселення Новоросійського краю різними етнічними групами, стали і напрямки стихійних міграцій організованої царським урядом Росії іноземної колонізації. А. О. Скальковський, зокрема, зазначав, що “в Новій Росії перебуває велика кількість німців різного віровизнання, які складають найкращу частину землеробського народонаселення цього краю”⁴.

Вчений розглянув основні хвилі переселення німецького населення, яке він поділяв на менонітів та “інших” німців, заснування ними сільськогосподарських колоній та округів у різних частинах Новоросійського краю. Певну наукову цінність становить матеріал про переселення менонітів з 1803 р. до 1837 р. у Мелітопольський повіт Таврійської губернії. Тут була за-